

Роман ЛАВРЕНТІЙ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4434-6647>*доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, катедри театрознавства та акторської майстерності, вул. Валова, 18, Львів, Україна, 79008
e-mail: roman.lavrentii@lnu.edu.ua*

УДК 792.01.02.072.2:81'22-116](44)

DOI: <http://doi.org/10.30970/prc.72-74.44-47>

ЧИ МОЖЛИВО “ЧИТАТИ ТЕАТР”? СТРУКТУРАЛІСТСЬКІ КЛЮЧІ ВІД ФРАНЦУЗЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ АННИ ЮБЕРСФЕЛЬД

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд структуралістсько-семіологічного підходу до театру, сформульованого французькою театрознавицею Анною Юберсфельд, зосереджуючи увагу на її ключовій праці “Читати театр”. Автор простежує еволюцію методологічних засад дослідниці – від структуралістської лінгвістики та літературознавства до формування специфічного театрознавчого інструментарію, придатного для аналізу процесуального сценічного тексту. Особливу увагу зосереджено на понятті “актантної моделі”, адаптованій Юберсфельд на основі теорії Альгірдаса Греймаса, а також на її модифікаціях, що надали моделі більшої гнучкості й аналітичної варіативності.

У статті розкрито значення таких категорій, як адресант, адресат, суб’єкт і об’єкт дії, театральний знак, дискурс і реципієнт, що формують цілісну систему семіологічного аналізу театру. Окреслено як потенціал, так і обмеження структуралістсько-семіологічного методу, зокрема його знижену ефективність у дослідженні постдраматичного театру. Водночас наголошено на його актуальності для аналізу класичних драматичних і сценічних форм. Значну увагу зосереджено на рецепції ідей Юберсфельд в українському театрознавстві, зокрема на їхньому практичному застосуванні в наукових дослідженнях та перекладацьких проєктах. Стаття також акцентує на значущості підготовки першого повного українського перекладу праці “Читати театр” як важливого етапу інтеграції світової театрознавчої думки в український науковий контекст.

Ключові слова: семіологія; структуралізм; актантна модель; сценічний текст; Анна Юберсфельд.

Постановка наукової проблеми. У сучасному театрознавстві зберігається проблема адекватного аналітичного “прочитання” театру як процесуального, багатокодового мистецтва, що не зводиться тільки до літературного тексту. Структуралістсько-семіологічні моделі, попри критику їхньої універсальності, досі залишаються важливими інструментами дослідження класичних сценічних форм. У цьому контексті актуалізується потреба осмислення методологічного внеску Анни Юберсфельд, зокрема її концепції актантної моделі, та аналізу застосовності цієї моделі в сучасному українському театрознавчому дискурсі.

Актуальність статті зумовлена необхідністю системного осмислення семіологічного підходу до театру в умовах розширення методологічного інструментарію гуманітарних наук. Переклад і рецепція праці Анни Юберсфельд

українською мовою відкривають нові можливості для теоретичного та практичного аналізу сценічного мистецтва в національному науковому просторі.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика семіологічного аналізу театру ґрунтовно розроблялася у працях Анни Юберсфельд, насамперед у книзі “Lire le théâtre”, яка стала методологічною основою для подальших театрознавчих досліджень. Структуралістські підходи до драматургії та сцени також представлені у працях Альгірдаса Греймаса, чия актантна модель була творчо адаптована Юберсфельд. В українському театрознавстві семіологічна методологія осмислюється у працях Олени Негреску, де розглядається застосування методології в сучасному теоретичному контексті. Значний внесок у методологічну рефлексію театрознавства зробив Олександр Клековкін, наголошуючи на необхідності плюралізму методів. Практичне використання актантної моделі продемонстровано в дослідженнях Майї Гарбузюк, присвячених сценічним прочитанням трагедії “Гамлет”. Польські дослідники театру також підтверджують життєздатність семіологічної традиції. Усі ці праці формують наукове тло для осмислення концепції Юберсфельд у сучасному дискурсі.

Метою статті є осмислення структуралістсько-семіологічного підходу Анни Юберсфельд до аналізу театру та визначення його значення для сучасного українського театрознавства.

Виклад основного матеріалу.

Французька театрознавиця єврейського походження, учасниця Французького руху опору, військовослужбовиця, а згодом – професорка, директорка Інституту театрознавства у Паризькому університеті III (сьогодні її ім’ям названо одну з аудиторій), авторка низки праць з історії театру та драматургії, редакторка й упорядниця видань з історії французької літератури – Анна, Анн або Анні Юберсфельд (Anne Edwige Ubersfeld, 18.06.1921 (за іншими даними: 1918) – 28.10.2010) у гуманітарній сфері відомо насамперед завдяки її послідовному науковому зацікавленню театром і широко розбудованій нею семіологічній методології у вивченні сценічного мистецтва. Розпочавши із філологічних напрацювань, зокрема структурної лінгвістики та структурного лі-

тературознавства, дослідниця випрацювала специфічно театрознавчий інструментарій, придатний для аналізу не лише літературних текстів, а насамперед для “читання” саме процесуального “театрального тексту”. Її дисертація “Le roi et le bouffon. Étude sur le théâtre de Hugo de 1830 à 1839” (“Король і блазень: Дослідження драматургії Гюго з 1830 по 1839 рік”) була захищена 1974 року [8; 13]. Тоді ж, у 1970-х роках, з’явилося і перше видання найвідомішої праці А. Юберсфельд “Lire le théâtre” (“Читання театру”, Париж, 1977), яке майже одразу було перекладене багатьма мовами світу, але паралельно декілька разів перевидавалося французькою – у нових авторських редакціях (аж до 1998 року). Авторка жартувала, що театрознавець має прожити довге життя, аби встигнути не лише зробити наукові відкриття, а й мати можливість із перспективи часу критично переоцінити свої концепції.

В основу її трактування театру покладені методологічні принципи семіотики та психоаналізу, а також сприйняття сценічного мистецтва у руслі теорії комунікації. Ключовими у семіологічному підході А. Юберсфельд стали поняття: “актант” (від латинського слова “actio” – дія, вчинок; або французького слова “actant” – той, хто діє, активний суб’єкт), “адресат” (отримувач) й “адресант” (відправник), “суб’єкт” й “об’єкт” дії, “актантна модель”, диференціювання “автора драматичного тексту” (письменника) та “автора сценічного тексту” (режисера), “дискурс та процес комунікації”, “реципієнт” (читач / слухач / глядач), а також – “театральний знак”, “означник” (матеріальна частина знака) й “означуване” (значення; те, що позначає знак) та ін.

Показово, що французька “семіологиня останньої хвили” не лише використовувала готові інструменти з інших ділянок гуманітарної науки, а й сама пропонувала нові модифікації, які краще пасували б до досліджуваного матеріалу. Зокрема, як наголошує сучасна українська театрознавиця Олена Негреску, А. Юберсфельд вдало адаптувала для аналізу сценічного тексту формально-семіотичний інструментарій французького лінгвіста й літературознавця литовського походження Альгірдаса Греймаса [4, с. 105–106].

На відміну від традиційного аналізу теми, ідеї, характерів у казці / легенді / оповіданні / драмі, структуралісти запропонували простежувати дещо інші моделі взаємодії, універсальнішу схему, звівши сюжетні ходи, драматичні ситуації та героїв твору до поняття “функції”, яку вони виконують (“актант”) у цьому тексті. Залежно від того, чи допомагають вони розгортатися сюжетній лінії (герой; його помічники; “замовник завдання”), чи навпаки – гальмують її (супротивник; лиходій; його помічники; несприятливі

обставини). Таким чином навіть величезні масиви персонажів у розлогіх романах можна згрупувати до шести–семи актантів, легко виділивши основні “табори”, протистояння між ними та чіткі напрями розгортання історії. А. Греймас розмістив цих актантів у “просторову” формулу-структуру, розбивши їх на опозиційні пари: “Адресант” (Відправник; той, хто дає завдання Героеві) – “Адресат” (Отримувач; той, хто отримує користь від подвигу Героя); “Суб’єкт” (Герой твору) – “Об’єкт” (те, чого прагне Герой); “Помічник” – “Супротивник”.

Струнка і логічна схема “актантної моделі” все ж не передбачала варіативності, наприклад, коли “Суб’єкт” може замінитися місцем із “Об’єктом”. На це звернула увагу А. Юберсфельд, помінявши місцями “Суб’єкт” і “Об’єкт” у схемі Греймаса, а відтак додавши варіативності й гнучкості вже усталеній “актантній моделі” [5, с. 31]. Універсальний інструмент, удосконалений французькою дослідницею, до сьогодні практично використовують театро-, мистецтво-, літературо-, культурознавці та багато інших теоретиків, а також практиків мистецтва, сценічного насамперед. Попри те, що структуралістсько-семіологічний підхід зазнав критики як такої, що не здатний осягнути сповна живу, процесуальну природу театру (сама ж А. Юберсфельд в останні роки життя зробила переоцінку деяких своїх наукових висновків). І хоча цей підхід справді малодієвий перед викликами постдраматичного театру та інших форм сучасного мистецтва, однак усе ще “працює”, коли аналізувати більш класичні форми текстів. Отже, як підкреслює український театрознавець Олександр Клековкін, “методологічна дискусія” триває, наголошуючи, що семіологічний інструментарій досі актуальний, водночас застерігаючи, що жоден метод не може та й не має права претендувати на універсальність [3, с. 359].

Живучість семіологічної тенденції у вивченні театру підтверджують праці сучасних польських дослідників (Славомір Сйонтек, Тадеуш Ковзан та ін.) [9]. Невипадково саме ці тексти лягли в основу українського видання, створеного з метою розширити діяпазон театрознавчих методів аналізу [6]. Такий проєкт став одним із важливих кроків на шляху знайомства українського читача зі здобутками світової семіотичної науки про театр. Це видання здійснила кафедра театрознавства та акторської майстерності Львівського національного університету імені Івана Франка, ініціатором проєкту був завідувач кафедри, професор Богдан Козак, науковою редакторкою – викладачка кафедри Уляна Рой. Вона, будучи однією з випускниць перших театрознавчих наборів Львівського університету, була добре знайома з працею А. Юберсфельд “Читати театр”, щоправда лише у польському перекладі 2002 року [10]. Зрештою, й усі інші

українські театрознавці знайомилися з цим текстом завдяки польському чи англійському перекладам.

Актуальна потреба перекладу українською мовою знакової театрознавчої праці була артикульована з початку 2000-х років, однак лише у 2025 році кафедри театрознавства та акторської майстерності ЛНУ ім. І. Франка вдалося запустити цей проєкт. Насамперед завдяки зусиллям деканки факультету культури і мистецтв Мирослави Циганик і перекладача Маркіяна Якубяка. Це вперше українське театральне середовище матиме нагоду повним обсягом познайомитися з працею А. Юберсфельд “Читати театр”. Варто наголосити, що кафедра і факультет у співпраці з цим перекладачем “українізували” не одне іноземне знакове для театального середовища видання. Згадаємо хоча б перше українське видання 2006 – “Словник театру” (“Dictionnaire du Théâtre”, 1980) [5] французького театрознавця Патріса Паві, колеги й однодумця А. Юберсфельд у царині театральної семіотики.

Наочним застосуванням “актантної моделі” в українському театрознавчому дослідженні стала кандидатська дисертація викладачки кафедри театрознавства та акторської майстерності ЛНУ ім. І. Франка Майї Гарбузюк “Сценічні прочитання трагедії «Гамлет» В. Шекспіра у Львівських театрах (1796–1997 рр.)”, захищена 2007 року (науковий керівник – академік Національної академії мистецтв України, професор Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого Ростислав Пилипчук) [1]. (Одноіменною монографією вдалося видати у 2025 році [2]).

Українська дослідниця, – маючи перед собою два століття історії театру та десятки постановок трагедії “Гамлет” на австрійській, польській, українській сценах, – шукала методологічну рамку, яка б уможливила концептуальне осягнення й сегрегування матеріалу. І саме “актантна модель” А. Юберсфельд стала зручним інструментом для аналізу драматичного і сценічного текстів, формально-семіотичний підхід дозволив М. Гарбузюк простежити еволюцію режисерських підходів до трактування трагедії Вільяма Шекспіра у Львові упродовж різних епох. Ключова відмінність – у трактуванні “Адресанта” (замовника завдання). У давніших постановках цим “актантом” була “система феодалних цінностей” (відповідно “Об’єктом” ставала помста за вбивство), а отже, це “середньовічна актантна модель” сценічного рішення. У новіших постановках “Адресантом” виступають “інтелігентність, гуманістичні уявлення” (“Об’єктом” була потреба “викриття злочину, ліквідація несправедливості”), відтак це “ренесансна актантна модель”. Обидві моделі притаманні літературній основі В. Шекспіра, але кожне соціокультурне середовище вимагало від театру “своїї” версії сценічного “Гамлета”.

Повертаючись до анонсованого видання українською мовою “Читати театр” А. Юберсфельд, яке готує до друку кафедра театрознавства та акторської майстерності ЛНУ ім. І. Франка, зазначимо, що з’явиться воно у 2026 році. Але вже сьогодні ділимося з читачами журналу “Просценіум” фрагментом із цього перекладу, заохочуючи згодом прочитати і всю книжку.

В очікуванні цього нового видання про особливості “актантної моделі” А. Юберсфельд українською мовою найповніше – станом на сьогодні – можна почитати в реферативній формі у монографії О. Негреску, виданій 2025 року [4; с. 115–127]. Дослідниця послуговувалася англійським виданням книжки “Читати театр” 1999 року [12], натомість анонсований нами переклад М. Якубяка здійснений безпосередньо з мови оригіналу – за виданням 1996 року [11]. Звідси й наведемо кілька цитат, даючи таким чином голос самій авторці.

Висновки. Одразу в передмові А. Юберсфельд відверто зізналася у тому, що намагалася у цій книзі “спіймати невловиме”. Однак дослідниця з гідністю прийняла цей науковий виклик, пропонуючи конкретні інструменти для аналізу сценічного мистецтва. “Кожен знає чи вважає, що читати театр неможливо. Викладачі у курсі справи. Їм складно уникнути боязні пояснювати чи намагатися пояснювати текстовий документ, ключ до якого перебуває в іншому місці. Цю справу ліпше від будь-кого знають актори і режисери. Вони не без певної зневаги ставляться до університетських інтерпретацій, бо вважають їх зайвими і обтяжливими. Це знають пересічні читачі, які щоразу стикаються з труднощами прочитання театального тексту, бо він, очевидно, не сприймається, як створений для книжного споживання. Ніхто не володіє “технічною” навичкою сценічного театру або ж особливою уявою, потрібною для уявлення фіктивної вистави. Проте кожен так чинить. Ця індивідуальна операція ані теоретично, ані практично себе не виправдовує з причин, про які докладніше далі” [7].

Зважаючи на всі труднощі, авторка ставить риторичне запитання: “Чи потрібно читати театр, або ж відмовитися від цього, або ж читати його як кожен текстовий об’єкт?” [7] – тим самим запрошуючи читачів книги, любителів і практиків театру, поринути разом із нею в непросту пригоду – навчитися відчитувати сценічний мистецький твір, пам’ятаючи, яким непростим може бути цей шлях.

Запрошуємо і Вас, дорогий(-а) читач-у(-ко) журналу “Просценіум”, на власні очі переконатися у цьому, познайомившись із фрагментом праці А. Юберсфельд – власне, початком її аналізу “актантної моделі”, основними компонентами (актантами) та можливими “осями взаємодії” між ними.

Джерела і література:

- Гарбузюк М. Сценічні прочитання трагедії “Гамлет” В. Шекспіра у Львівських театрах (1796–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.02 – театральне мистецтво. Київ, 2007. 18 с.
- Гарбузюк М. Сценічні прочитання трагедії “Гамлет” В. Шекспіра у львівських театрах (1796–1997) / упоряд. і наук. ред. Роман Лаврентій. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2025. 252 с.
- Клековкін О. Театр при століку. Методологія театрознавства: Подорожній щоденник / Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: Фенікс, 2013. 432 с.
- Нехреску О. Акторно-мережевий театр: театральна режисура в контексті акторно-мережевої теорії Бруно Латура та ризому Жюльєн Делеза. Харків: СГНТМ “Новий курс”, 2025.
- Паві П. Словник театру / пер. з фр. М. Якубіяка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006.
- Театр: історія, теорія, практика: збірник статей / пер. з пол.; [ідея видання – Б. Козак, наукова редакція – У. Рой]. Львів, 2013. 204 с.
- Юберсфельд А. Читати театр [Рукопис] / пер. з фр. М. Якубіяка. 2025. 226 с.
- En hommage a Annie Ubersfeld... URL: http://groupugo.div.jussieu.fr/Groupugo/Textes_et_documents/A.U/Annie%20Ubersfeld.htm
- Problemy teorii dramatu i teatru. T. 1. Dramat. T. 2. Teatr / Wybór i opracowanie Janusz Degler. Wrocław, 2003.
- Ubersfeld A. Czytanie teatru I / tłum., ind. – Joanna Żurowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
- Ubersfeld A. Lire le théâtre I. Paris: Editions Belin Lettres Sup 1996. 237 p.
- Ubersfeld A. Reading Theatre. 1999.
- Ubersfeld Anne (1921–2010) // IdRef (Identifiants et Référentiels pour l'ESR [Ідентифікатори та довідкові дані для вищої освіти та досліджень]). URL: <https://www.idref.fr/027172082>

Reference

- Harbuziuk, M. Stsenichni prochyttannia trahedii «Hamlet» V. Shekspira u Lvivskykh teatrakh (1796–1997): avtoref. dys. ... kand. mystetsstvoznavsstva. 17.00.02 – teatralne mystetsstvo. Kyiv, 2007. 18 p.
- Harbuziuk, M. Stsenichni prochyttannia trahedii «Hamlet» V. Shekspira u Lvivskykh teatrakh (1796–1997) / uporiadnyk i naukovyi redaktor Roman Lavrentii. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2025. 252 p.
- Klekovkin, O. Teatr pry stolyku. Metodolohiia teatroznavsstva: Podorozhnyi shchodennyk / Instytut problem suchasnoho mystetsstva NAM Ukrainy. Kyiv: Feniks, 2013. 432 p.
- Nehresku, O. Aktorno-merezhevyi teatr: teatralna rezhytura v konteksti aktorno-merezhevoi teorii Bruno Latura ta ryzomy Zhylyta Deleza. Kharkiv: SHNTM “Novyi kurs”, 2025.
- Pavi, P. Slovyk teatru / per. z fr. M. Yakubiaka. Lviv: LNU im. I. Franka, 2006.
- Teatr: isloriia, teoriia, praktyka: zbirnyk statei / pereklad z polskoi; ideia vydannia – B. Kozak, naukova redaktsiia – U. Roi. Lviv, 2013. 204 p.
- Ubersfeld, A. Chytaty teatr [Rukopys] / per. z fr. M. Yakubiaka. 2025. 226 p.
- En hommage a Annie Ubersfeld... URL: http://groupugo.div.jussieu.fr/Groupugo/Textes_et_documents/A.U/Annie%20Ubersfeld.htm
- Problemy teorii dramatu i teatru. Tom 1. Dramat. Tom 2. Teatr / Wybór i opracowanie Janusz Degler. Wrocław, 2003.
- Ubersfeld, Anne. Czytanie teatru I / tłumaczenie, indeksy – Joanna Żurowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
- Ubersfeld, Anne. Lire le théâtre I. Paris: Editions Belin Lettres Sup 1996. 237 p.
- Ubersfeld, Anne. Reading Theatre. 1999.
- Ubersfeld Anne (1921–2010) // IdRef (Identifiants et Référentiels pour l'ESR). URL: <https://www.idref.fr/027172082>

Roman LAVRENTII

Associate Professor, Department of Theatre Studies and Acting,
 Ivan Franko National University of Lviv,
 18 Valova Street, Lviv, Ukraine, 79008

**IS IT POSSIBLE TO “READ THEATRE”? STRUCTURALIST KEYS
 BY THE FRENCH SCHOLAR ANNE UBERSFELD**

This article provides an analytical overview of the structuralist and semiological approach to theatre developed by the French theatre scholar Anne Ubersfeld, paying particular attention to her influential work, *Lire le Théâtre*. The author traces the evolution of Ubersfeld’s methodological framework, moving from structural linguistics and literary studies towards the creation of a theatrical analytical toolkit designed to interpret the performative and processual nature of stage texts. Central to this discussion is the actantial model, which was adapted and modified by Ubersfeld based on Algirdas Greimas’s theory to allow for greater flexibility and variability in theatrical analysis.

Key semiological categories such as addresser, addressee, subject, object of action, theatrical sign, discourse and recipient are examined, emphasising their role in constructing a coherent system for interpreting theatre that goes beyond the dramatic text. The limitations of the structuralist-semiological method are also considered, particularly in relation to postdramatic theatre, while its continued relevance for analysing classical theatrical forms is emphasised.

A significant part of the study is devoted to the reception and application of Ubersfeld’s ideas in Ukrainian theatre studies, including their use in academic research and translation projects. The forthcoming first complete Ukrainian translation of *Lire le Théâtre* is highlighted as an important step towards integrating international theatre theory into the Ukrainian scholarly context.

Keywords: theatre, semiology, structuralism, actantial model, stage text, Anne Ubersfeld.